

<https://doi.org/10.15407/rksu.41.144>

УДК 929:398 Гнилосиров

Оксана Шалак, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу теорії та методики
біобібліографії Інституту біографічних досліджень,
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>
E-mail: shalak@ukr.net

ВАСИЛЬ ГНИЛОСИРОВ (1836—1900) — ФОЛЬКЛОРИСТ: БІОГРАФІЯ ЯК ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОРУ (ЗА АРХІВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

Мета статті — на основі архівних рукописних матеріалів проаналізувати принципи наукової роботи В. Гнилосирова як фольклориста, виявити зв'язок зібраної фольклорної колекції з життєписом записувача, обґрунтувати можливість використання цих рукописів не тільки для характеристики його як ученого, а й для реконструкції окремих періодів його біографії. **Методологія дослідження** передбачає застосування текстологічного аналізу, джерелознавчих методів, що базуються на принципах історизму, об'єктивності, дають змогу проаналізувати фольклорні записи як наукові документи, виявити їхнє значення для фольклористики. **Наукова новизна** праці полягає у спробі осмислити діяльність В. Гнилосирова як фольклориста через його рукописну спадщину — зафіксовані зразки усної народної творчості, програму збору етнографічного та фольклорного матеріалу. Паспортизовані варіанти пісень, фольклорної прози надають можливість пов'язати записи з населеними пунктами, де працював фольклорист, з його біографічними даними. **Висновки.** Рукописна колекція фольклору, що його зафіксував В. Гнилосиров, як і його листи та щоденники, — науковий документ, який виявляє не тільки наукові зацікавлення

Цитування: Шалак О. Василь Гнилосиров (1836—1900) — фольклорист: біографія як творення українського простору (за архівними джерелами). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 2 (41). С. 144—161. <https://doi.org/10.15407/rksu.41.144>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

фольклориста. Записи надають змогу висвітлити ті наукові засади, що стали основою його роботи: прагнення точності фіксації на синтаксичному, лексичному і фонематичному рівнях, відтворення наголосів, фіксацію варіантів, первісну систематизацію зібраного, спорадичну паспортизацію зразків, коментування окремих варіантів, запис пояснень оповідачів, створення коротких словників діалектної лексики. Упорядкована ним програма записування етнографічного та фольклорного першоджерельного матеріалу — свідчення високого фахового рівня В. Гнилосирова, узагальнення його наукових знань, а також своєрідне віддзеркалення біографії дослідника.

Ключові слова: Василь Гнилосиров, фольклорист, рукопис, методика фіксації фольклору, діалектна лексика, паспортизація, біографія.

Актуальність теми дослідження. Рукописи науковців — одне з основних джерел до реконструкції не тільки їхньої наукової діяльності, становлення і формування наукових принципів, а й життєвого шляху. Нині постає нагальна потреба відтворення біографій тих, хто своїми життєвими засадами дає можливість утверджуватися нащадкам, відчуючи реальне опертя у складні кризові часи, роки війни. Така реконструкція потрібна не як глорифікація, а як докладний аналіз задля висвітлення спадщини і осмислення внеску в науку і культуру.

Громадський діяч Василь Степанович Гнилосиров добре знаний як педагог, організатор і викладач недільних шкіл у Харкові, засновник Тарасової світлиці в Каневі, але майже невідомий як фольклорист, збирач етнографічних матеріалів і зразків народної творчості. Його шанували в колі громадівців, друзі-сучасники О. Потебня, М. Костомаров, М. Лисенко високо оцінили (переважно в листуванні) його роботу для освіти і науки.

Аналіз останніх досліджень. Здобутки В. Гнилосирова-педагога вивчали В. Авраменко [1], Н. Побірченко [21; 22], О. Сухомлинська [4]. Причетність фольклориста до харківської та київської Громад аналізували С. Світленко [25, с. 233] та Н. Побірченко [22, с. 152—155], його діяльність як шевченкознавця — Р. Танана [27; 28; 29], З. Тарахан-Бережа [30; 31]. О. Беззубець [2, с. 347] розглянула некролог [20], який увійшов до різновиду мемуаристики, де В. Науменко згадував про В. Гнилосирова. Утім, значна колекція фольклору, зафіксованого В. Гнилосировим, досі залишається без комплексного осмислення.

Мета статті — використовуючи рукописне зібрання фольклору В. Гнилосирова, виявити його наукові принципи, через архівні матеріали реконструювати окремі періоди, подробиці життя й діяльності фольклориста.

Виклад основного матеріалу. За відомостями, поданими в некролозі [20, с. 302], а також у спогадах [8, арк. 1] самого В. Гнилосирова, він народився 21 березня (2.04 за н. ст.) 1836 р. як позашлюбна дитина. Сталося це на х. Гавришівка Кобеляцького пов. Полтавської губ. Його батько Антон Григорович Гавришов (з козацького роду Гавришів) був відставним

«гусар-підполковником» [8, арк. 1]. Мати — дворянка Наталя Яківна Ганжа. Усиновили немовля в бездітній родині управителя поміщицького маєтку на Катеринославщині Степана Гнилосирова.

У мемуарах про дитячі роки В. Гнилосиров згадував про своє навчання в парафіяльному училищі, очевидно, йшлося про училище в с. Котельва (тепер Полтавського р-ну Полтавської обл.), а також ті дитячі ігри, в які грали тодішні учні: «в бабки», «в коні», «в каші» [8, арк. 2 зв.]. Згодом майбутній педагог і фольклорист вступив до Полтавського повітового училища та гімназії. Показовим є спогад про вчителя російської мови, який удавався до побоїв, після яких учнів доводилося відливати водою [8, арк. 4]. До Харківського університету В. Гнилосиров вступив 1857 р. У цей час він став активним членом харківської Громади, одним з організаторів і вчителів недільних шкіл у Харкові. Харківський період його життя тісно пов'язаний з розповсюдженням літератури для народу та записами фольклору.

Наступні етапи педагогічної роботи у Звенигородському двокласному міському училищі (1870—1873), а також 23 роки праці В. Гнилосирова в Каневі у званні колезького асесора знайшли відображення в коротких розвідках Н. Побірченко, яка схарактеризувала В. Гнилосирова як активного учасника просвітницького руху, харківської Громади, проаналізувала його педагогічну діяльність [21; 22, с. 152—155]. Саме в Каневі педагог сформувався як шевченкознавець, організатор Тарасової світлиці, що стала своєрідним прообразом Канівського музею Тараса Шевченка. Однак охтирський період, коли В. Гнилосиров багато зусиль приділяв народознавчій, фольклористичній діяльності, залишився дослідженням мало.

Не закінчивши Харківського університету з матеріальних причин і склавши іспити на звання вчителя, громадівець почав роботу в Охтирській повітській школі (тепер м. Охтирка Сумської обл.). Саме з Охтирським пов. великою мірою пов'язане збирання народних пісень, казок, легенд. Хоча вже за два роки В. Гнилосиров повернувся до Харкова, де викладав у повітовому училищі й гімназії, проте збирацька робота, фольклор, записаний у Харківській губ., дали новий імпульс для подальшої праці. Найпевніше, в цей час він створив програму¹ збирання етнографічного й фольклорного матеріалу [34, арк. 29—35 зв.]. Ця програма, що стала своєрідним посібником для народознавців, досі належно не оцінена у фольклористиці. Основні її засади охоплювали питання збору відомостей про матеріальну і духовну культуру села і міста, про українську космогонію й міфологію.

Як засвідчують упорядковані О. Боряк «Матеріали з історії народознавства в Україні : каталог етнографічних програм (друга половина XVIII—XX ст.)» (Київ, 1994) [3], у середині XIX ст. опублікованих програм

¹ У рукописному зібранні пісень, серед яких занотовано і програму збору етнографічного та фольклорного матеріалу, під різними записами є кілька дат. Найраніша — «1864 року 18 лютого» (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. Арк. 23 зв.).

для збирання матеріалів про традиційну народну культуру було небагато. Серед них — оприлюднена 1864 р. в Харкові «Програма для постачання в Харківський губернський статистичний комітет відомостей про тутешню губернію...» («Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 г.», Харків, 1864) [23], про яку міг знати В. Гнилосиров. Проте його рукописна програма значно вирізняється серед знаних у фольклористиці та етнології. Вона насамперед спрямована на дослідження соціального складу населення, національного, релігійного, матеріального і духовного життя в місті, селі, повітах і губернії. Це запитальник, що передбачає активний діалог записувача і респондента, носія фольклору, а згодом — узагальнення зібраного, комплексного дослідження життя народу.

Важливість програми в тому, що вона охоплює не тільки сільську, а й міську культуру, у ній поряд із соціальними, економічними, релігійними питаннями порушено проблеми міського фольклору: запис народної прози про місцевих видатних особистостей в історії України, фіксацію легенд, переказів, народних оповідань топонімічного характеру [34, арк. 30 зв.]. У програмі фольклорист виявив знання про варіативність, механізм інтерпретування сюжетів. Його власні записи і ті, які йому надсилали кореспонденти, засвідчують увагу до варіантів зразків фольклору. Помітно, що В. Гнилосиров, декларуючи у програмі свої знання і вимоги стосовно методики записування, утілював їх під час фольклорної практики, фіксуючи зразки різних жанрів.

Один з розділів програми містить запитання про домашній побут у селі. Питальник стосується опису народного житла, місцевих назв будівель та їх частин, способів побудови, будівельного матеріалу, хатнього інтер'єру. Чоловічий і жіночий, зимовий і літній одяг був предметом особливого зацікавлення і теж становив частину комплексного обстеження. Увагу приділено й суспільній, релігійній моральності, родинним звичаям та обрядам. Ішлося про стосунки в сім'ї, зокрема про взаємини між старшим поколінням і дітьми, наголошено на значенні глави родини і ролі жінок, особливо матері, ставленні до неї [34, арк. 30]. Очевидно, пильна увага до родинних взаємин виявляє в її упорядникові того, хто оцінив значення інституту сім'ї на власному досвіді як позашлюбна дитина, котра виросла в чужій родині.

Особливістю програми стало бажання зібрати інформацію не тільки про життя селян, а й зафіксувати відомості від якнайширшого кола респондентів про звичаї українських поміщиків. Дев'ятий розділ має назву «Про поміщиків» і охоплює запитання про побут і духовну культуру панівного класу. В. Гнилосиров зростав у родині управителя поміщицького маєтку на Катеринославщині, тож з дитинства був обізнаний з тим середовищем, про яке хотів розширити уявлення для науки про традиційну культуру.

Найґрунтовніше опрацьовано запитання, які стосувалися українського фольклору. Саму програму написано російською — офіційною мовою

імперії, проте іноді В. Гнилосиров зазначав українською окремі назви, перекладав терміни. Зокрема, уточнено українською назву восьмого розділу, «общественный» побут подано в дужках як «громадський», очевидно, щоб було зрозуміло, що йдеться не про «суспільний». Характерно, що назву «Україна» [34, арк. 30 зв.] вжито на противагу лексемі «Малоросія», яку в XIX ст. використовували в науці про усну словесність. Українському фольклору присвячено розділ «Народна поезія», де порушено проблеми жанрів, які охоплюють не тільки поезію. Йшлося про фіксацію не лише пісень, а й замовлянь, казок, легенд, переказів, оніричного фольклору, повір'їв, прислів'їв і приказок, загадок, прикмет, апокрифів, а також народних оповідань. Особливу увагу приділено усній традиційній прозі про народних героїв, зокрема, за визначенням В. Гнилосирова, про Кармелюка і Гаркушу.

У програмі помітне місце належить опису курганів, городищ, земляних валів, могил і топонімічним легендам про них. Важливо, що окремі з пунктів були і у «Програмі для постачання в Харківський губернський статистичний комітет відомостей про тутешню губернію...» («Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 г.», Харків, 1864): «Тут цікавий для комітету детальний опис всякого роду матеріальних решток старовини; насипів, курганів, городищ, валів, ознак давніх будівель...» [23, с. 311]. Проте В. Гнилосиров значно більше уваги приділяв саме фольклору, безпосередньо пов'язаному зі старовиною. Наукове зацікавлення культом померлих, пошануванням могил предків, видатних особистостей в історії України, згодом привели фольклориста до Канева, на могилу Тараса Шевченка. Тут В. Гнилосиров створив Тарасову світлицю, започаткувавши музей, ушанування пам'яті про поета. А ще, організовуючи недільні школи в Харкові 1860 р., він листувався із Шевченком, просив надіслати його «Буквар» задля вивчення української мови [18, с. 169].

«Народна космогонія і міфологія» — розділ програми, який розкриває зацікавлення В. Гнилосирова українською міфологією, демонологією, уявленнями про небесні світила, світобудову, явища природи. Фольклорист запрограмував записування легенд і переказів про людську душу, апокрифів про Бога-творця і янголів. Прикметно, що він виявив увагу до численних зразків народної прози, прикмет, календарно-обрядового, снотлумачного фольклору про місяць. Дослідник наголошував на народному уявленні про вплив нічного світила на життя людей, рослин і тварин. Йшлося про приписи і заборони стосовно різних господарських робіт залежно від фаз Місяця. В. Гнилосиров пропонував збирачеві під час комунікації з носіями фольклору звернути увагу на трактування снів, які переповідали респонденти про своє бачення сонця, місяця і зірок у сновидіннях. Згадав учений і т. зв. кола докруг Місяця (місячне гало) і народну назву цього явища «місяць обгороджено». Народна астрономія цікавила науковця ще й у зв'язку з різного роду хворобами й уявленнями українців про вплив місяця на лі-

кування недуг. Певно, така увага не була випадкова. У 1857 р. В. Гнилосиров вступив до Харківського університету на медичний факультет і хоч уже 1861 р. вирішив перевестися на історико-філологічний, проте народне цілителство вабило його ще й з тієї причини, що завжди цікавився народною медициною.

Зі щоденникових записів і листування відомо, що перейнятий громадівець і активний організатор недільних шкіл у Харкові тривалий час розповсюджував літературу для народу. В. Гнилосирову імпонував проєкт одного із засновників української кооперації М. Балліна, що планував 1862 р. разом із дружиною створити “Книжковий і музичний магазин О. Балліної” у Харкові. Збирач, який записував від носіїв фольклору зразки народної творчості, почав заради просвіти народу поширювати українські книги. Характерно, що ця його діяльність знайшла відображення й у програмі, де фольклорист зазначив, що записувач повинен подати інформацію і про те, хто й для кого купує українські книжки, які саме і скільки [34, арк. 29]. Ці відомості давали змогу оцінити ставлення народу до освіти, зацікавлення навчанням, а сама проблема, порушена у програмі, досі важлива для реконструкції біографії В. Гнилосирова.

Ранні щоденникові записи 1861 р. засвідчують, що В. Гнилосиров у цей час записував фольклор, бо на самісінькому початку — список з 9 народних пісень, які, очевидно, були зафіксовані під час мандрівок Київщиною, Житомирщиною, Поділлям. Серед подорожніх нотаток цього року щоденник містить і таку: «На Покрову вь Боришполі. Тамъ ярмарокъ. Стали у Чубинського... Пісні у кухні» (підкреслення В. Гнилосирова. — О. III.) [33, арк. 10]. Отже, молодий записувач не тільки був знайомий з Павлом Платоновичем Чубинським — фольклористом і лідером київської Громади, а й слухав у нього вдома народні пісні і, очевидно, записав їх.

Колекція фольклору В. Гнилосирова засвідчує, що збирач дотримувався тих засад, які задекларував у своїй програмі. Серед його рукописів є чорнові записи олівцем, які, ймовірно, мали бути складовою частиною ширшого зібрання. Такими є «Весільні пісні» [6], до яких увійшло 9 непаспортизованих весільних пісень-передірок між боярами і дружками. Утім, можна припустити, що ці записи з Полтавщини, оскільки на останньому аркуші зафіксовано вірування, яке хоча й стосується не весільного, а похоронного обряду, але містить короткий паспорт: «Лохв[ицький] у. П[олтавской губ.]» [6, арк. 5]. Ці записи є свідченням того, що фольклорист намагався відтворювати мову виконавців з усіма особливостями говірки на синтаксичному, лексичному і фонетичному рівні:

*Ви бояре чужостороньці
Не беріте по повній ложці
Та беріте по половиньці,
Щоб стало нашіїй родиноньці [6, арк. 1 зв.]*

Оскільки запис чорновий, то характеризується нерозбірливістю почерку, відсутністю деяких розділових знаків, а також наявністю окремих скорочень. Утім, саме такі записи виявляють методологічні засади фольклориста, лабораторію роботи під час запису. Характерно, що В. Гнилосиров зазначив, де виконано пісні («за столом» [6, арк. 1 зв.]), тобто він розумів значення місця, часу обрядодії для родинно-обрядового фольклору. Міг цей коментар свідчити й про те, що запис здійснено під час самого весілля, у процесі обряду.

Очевидно, до охтирського періоду належить невелика збірка переважно ліричних пісень (15 зразків) [15]. Пісні містять короткі паспорти, в яких зазначено тільки місце запису без вказівки на виконавців: «Грунь Зінък. пов.» [15, арк. 1], «Журавне Охт. пов.» [15, арк. 2], «Тростянець Охт. пов.» [15, арк. 3 зв.], «Охтирка» [15, арк. 2] (села Грунь і Журавне, м. Тростянець — нині Охтирського р-ну Сумської обл.) Усі зразки зафіксовано з характерними говірковими ознаками, а дві рекрутські пісні («Ой, зімушка, ти зіма», «Матінко моя, не жени мене!») — з русизмами, що є властивим для багатьох колекцій цього жанру, оскільки йдеться про рекрутів, які служили в імперській армії.

Інші текстологічні риси притаманні рукопису «Этнографич[еские] материалы изъ собрания В.С. Гнилосырова и друг.» [34], куди увійшли пісні різних жанрів, частина з яких переписана виразним почерком, інші ж аркуші містять чорнові записи. Можливо, В. Гнилосиров готував пісні до друку і збирав різні матеріали, плануючи подальшу їх класифікацію. До зібрання увійшли здебільшого пісні ліричні соціально-побутові (козацькі, бурлацькі), балади, а також історичні («Байда» [34, арк. 36]).

Паспорти під окремими зразками пісень засвідчують увагу фольклориста до виконавців, а коментарі окреслюють обшир його знань. Приміром, від Григорія Йосипенка в с. Перешори Ананьївського пов. Херсонської губ. записано, за термінологією В. Гнилосирова, «запорозькі пісні». У примітці зауважено, що одна з них «Ходімо, пане-братья...»² ніде не була оприлюднена, хоч варіант її він бачив серед рукописів пісень, зібраних М. Кропивницьким [34, арк. 1 зв.]. З рукописів стає зрозуміло, що В. Гнилосиров користувався й записами кореспондентів, які надсилали йому свої фольклорні зібрання. Про це свідчать відомості у спорадичних паспортах, приміром: «Сообщилъ Е. Хар-енко» [34, арк. 1 зв.]. Серед таких записів, що вирізняються почерком, є варіант пісні про Настю, названий так записувачем, ім'я якого приховане криптонімом Д. Т. Ця балада про лиху свекруху, що посилає молоду невістку в поле, а та за роботою забуває про дитину, яка через недогляд гине. Немовля ховають три тополі:

² Тут і далі зберігаємо всі характерні риси відтворення мови виконавців, наявні в рукописах, а також правописні особливості назв рукописів.

*«Ой у полі-в полі стоїть три тополі.
Що перва тополя ямочку копає,
А друга тополя дитину ховає,
А третя тополя книжечку читає» [34, арк. 37 зв.]*

Збирач не тільки вказав місце запису: с. Покуль Чернігівського пов. Чернігівської губ. (тепер с. Пакуль Чернігівського р-ну Чернігівської обл.), а й порівняв зафіксований варіант з іншими відомими із Чернігівщини: із с. Жеведь і с. Смолин Остерського пов. «По художественному рисунку, поэтичности образовъ, тщательной разработкѣ взятой темы эта пѣсня, по моему мнѣнію, одна изъ лучшихъ малорусскихъ народныхъ пѣсень» [34, арк. 37]. У коментарі згадано також варіанти балади, опубліковані в «Трудахъ этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (т. V, с. 720—721) П. Чубинського [34, арк. 37 зв.]. Розлогі коментарі засвідчують глибоку обізнаність і кореспондента, і самого В. Гнилосирова, який усвідомлював значення зібраних варіантів, їх географічне поширення, а також важливість порівняльно-історичного аналізу для вивчення такого фольклорного матеріалу.

Інший сюжет балади «У Києві на риночку...» пов'язаний із дітовбивством: молода Марусенька народила нешлюбну дитину і «на Дунай однесла»; дівчину покарали, також вкинувши в річку; потопаючи, вона просить матір не давати волі іншим донькам, не пускати їх на вулицю. Цей зразок, записаний олівцем, засвідчує, що, очевидно, збирач перевіряв записи, прослуховуючи пісню вдруге, бо в одному місці дописано «И», якого бракувало для дотримання віршового розміру: «И На своихъ голівонькахъ...» [34, арк. 38]. Збоку на сторінці вертикально дописано ще дві строфи, певно, пригадані під час повторного виконання. Цей чорновий запис розкриває лабораторію роботи фольклориста, дає змогу осмислити розуміння записувачем варіативності фольклору, коли повторне прослуховування і відтворення науковці не вважали окремим варіантом.

Ще один баладний сюжет «Чоловік за намовою матері забиває дружину» засвідчує особливу увагу фольклориста до цього жанру. Балада «Ой на горі василечки сходять...» [34, арк. 16—17] записана чітким почерком, майже без виправлень, не містить паспорта, можливо, через те, що її записав сам В. Гнилосиров і міг додати відомості про запис пізніше. І хоч ця пісенна колекція невпорядкована, записані зразки неклаसифіковані, проте помітне прагнення фольклориста наповнювати її піснями завершеними (не уривками), варіантами, які досі ще не були опубліковані. Очевидно, це частина зібрання, бо ще один рукопис (ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 1533) [14] засвідчує, що сама колекція могла налічувати понад пів тисячі зразків, які упорядник міг готувати до видання. Цей зшиток містить пронумеровані початки пісень з різних регіонів України: Полтавської, Київської, Черкаської, Харківської, Чернігівської, Катеринославської, Херсонської губ. — 637 зразків

(за вказаними в рукопису цифрами можна порахувати, що їх зібрано 641), до яких додано 27 білоруських пісень із Мінської губ. та 33 «Мотиви» (найімовірніше, варіанти). Серед цього зібрання, в основу якого покладено географічний поділ, фольклорист окремо додав колядки, яких мало бути 20 [14, арк. 32].

У колекції В. Гнилосирова є й фольклорна проза: казки, легенди, перекази, народні оповідання. Не всі ці записи належать самому фольклористові. Очевидно, він збирав їх, маючи надію опублікувати, проте матеріал так і залишився невиданим. Один зі зшитків [16] містить три наративи, мова яких близька до білоруської (лексеми «јонъ», «јона», «матцѣ», «сусѣдкѣ», «ей», «только», «принясутъ» та ін.). В одному з них є вказівка на місцевість, хоч самі зразки без паспортів, тобто місце запису з певністю визначити не можна: «У Глазови у одной козачки усе мерли дѣти, якъ только ихъ отъ хреста принясутъ, дакъ тей же часть и умреть» [16, арк. 4]. Усі три зразки пов'язані темою відьмацтва: перший наближений до сюжету «Дівчина-відьма перетворює хлопця на коня і їздить ним щоночі, згодом навчений знахаркою парубок перетворює відьму на кобилу і заганяє її до смерті, та помирає і заповідає, щоб він ночував біля її труни», другий сюжет про відьму-кumu, через яку помирають діти, третій — про викриття солдатом-знахарем відьму.

Інший рукопис (ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 1525) [13] згадує в передмові до «Фольклорних записів Марка Вовчка та Опанаса Марковича» (Київ, 1983) О.І. Дей. Учений не порушував питання, як опинилися у В. Гнилосирова записи казок та легенд, а також опис-характеристика оповідачів, від яких доводилося Опанасові Марковичу та його дружині записувати фольклорну прозу. Проте наголошував, що ці зразки досі не потрапили в поле зору ні фольклористів, ані літературознавців, хоч саме цей фольклор мав неабиякий вплив на стиль «Народних оповідань» Марка Вовчка. Записи здійснено в с. Качанівка у серпні-вересні 1854 р., коли О. Маркович із дружиною на запрошення В.В. Тарновського прибули, щоб зробити статистичний опис його маєтностей.

Характерною ознакою цього рукопису є паспорти — менш чи більш повні: «Записаль съ памяти крестьянинъ римско-католического исповѣданія Станисл. Червинский Литинского у. с. Кумановки» [13, арк. 15]. Зазначено також х. Петрушівка, с. Рожнівка Борзенського пов., м. Джуньків Бердичівського пов., с. Ведмежа (тепер с. Медвежа Вінницького р-ну Вінницької обл.). Докладно описано і оповідачів Левка Бартоша і Параску Кітчину, ці та інші наукові засади записувачів проаналізував О. Дей [32, с. 28—30]. Проте, яким способом потрапили записи Марка Вовчка і Опанаса Марковича до В. Гнилосирова, залишається тільки здогадуватися. Відомо, що він був знайомий з П. Кулішем, 1861 р. здійснював разом з ним мандрівки селами з метою збору фольклорного та етнографічного матеріалу [21]. Мож-

ливо, саме від упорядника «Записок о Южной Руси» (1856—1857), який не тільки був добре знайомий з подружжям Марковичів, а й закоханий в авторку «Народних оповідань», і отримав В. Гнилосиров рукописи народної прози, що їх опублікував О. Дей.

Прагнення до систематизації зібраного фольклорного матеріалу засвідчує рукопис «Анекдоти і так де що про циганів» (Ф. І, од. зб. 1527) [5], куди увійшли 8 зразків народної прози — від легенди про походження ромів до народного оповідання про купівлю-продаж решета. На відміну від цього зібрання, дві папки «Ріжні записи і чернетки В. Гнилосирова» (Ф. І, од. зб. 1538) [24] та «Замітки, виписки, етнографіч[ні] матеріяли» (Ф. І, од. зб. 1521—1524) [17] — розрізнені аркуші, на яких і чорнові, і «вибілені» записи фольклору. Ці папки містять як пісні, так і усну народну прозу, різножанровий фольклорний матеріал, записи з Переяслава, Полтави, Кобеляків, Санжарів, Котельви (Полтавщина) та «подольські» пісні [24, арк. 46].

«Ріжні записи...», де можна знайти переписані твори Дж. Г. Байрона і Л. Глібова, охоплюють також окремі пісні з нотами («Ой зеленая та ліщинонька» [24, арк. 54], «Ой, зійди, зійди, ясенъ місяцю» [24, арк. 175] та «Вечірній дзвінь...» (на слова Я. Щоголіва) [24, арк. 174]) і без нотного супроводу. Сюди увійшла «Дума про Йвана Коновченка» (без паспорта) [24, арк. 28—29 зв.], серед обрядових — пісні весільні. Необрядові містять соціально-побутові та сороміцькі. У папці зберігаються замовляння від зубного болю [24, арк. 134], загадки із с. Котельва Охтирського пов. [24, арк. 130—130 зв.], прислів'я [24, арк. 107—108]. Тут є також опис звичаїв цехового братства «Цыхові людъ» [24, арк. 135] та обряду «женити свічку» [24, арк. 136]. Чітко відтворена карта Охтирського пов. [24, арк. 76] засвідчує увагу записувача до цієї місцевості, а інші записи — його прагнення фіксувати фольклор цього повіту. Помітне бажання фольклориста записувати лінгвістичний матеріал, «Пословникъ» [24, арк. 122—125 зв.] та принагідне нотування окремих діалектизмів підтверджують його розуміння відтворення мови фольклору з усіма характерними говірковими особливостями.

Окремі записи вірувань, апокрифічних народних оповідань, сюжетів, що стосуються т. зв. народного Євангелія, очевидно, мали стати матеріалом для подальших досліджень, бо вже в «Замітках, виписах...» можна зауважити рукописну статтю (радше її частину) «Народные украинские вѣрованія» («Народні українські вірування») [17, арк. 71(91)], яка містить примітку: «Подъ этой рубрикой я намеренъ помѣщать въ Чер[ниговскихъ] Губ[ернскихъ] Вѣд[омостяхъ] народные украинские сказания мифологического характера по мере накопления ихъ у меня»³ [17, арк. 71(91)]. У цих начерках до статті В. Гнилосиров закарбовує своє бачення народних

³ «Під цією рубикою я маю намір розмішувати в "Чер[нігівських] губ[ернських] від[омостях]" народні українські оповіді міфологічного характеру в міру накоплення їх у мене».

вірувань як певної цілісності, що вже «втратила свою систему» [17, арк. 72 (92) зв.], і групує їх у три цикли: 1) космогонічні вірування; 2) де-монологія; 3) оповіді про те, як Бог ходив по світу сам чи з апостолами [17, арк. 73 (93)]. Важливе й ставлення дослідника до методики записування народної прози, він наголошує не тільки на змісті, а передовсім на формі зафіксованого. Йдеться про «характеристичну мову» [17, арк. 73 (93) зв.], що засвідчує давність походження самих вірувань, тому треба записувати «слово в слово» [17, арк. 73 (93) зв.], тобто надзвичайно точно.

Прикладом такого точного відтворення є увага до наголосів у записаному. Зокрема, у тексті про «Закрутки» (запис 1859 р. з Переяславського пов.) кожне слово (крім односкладових) подане з наголосом для того, щоб відтворити не тільки особливості лексики, синтаксису, а й фонетики почутого [17, арк. 133]. Помітно, що вірування записано безсистемно, тобто без заздалегідь розробленої програми, а так, як вдалось почути фольклористові. Не всі записи містять наголоси, проте всі зафіксовано з особливостями мовлення оповідача: «Якъ чоловікъ не може вмерты та довго конае, ставлять ему въ головахъ ярмо. Якъ и це не поможе, зривають надъ ним дильну (одну дошку)...» [17, арк. 1].

Характерно, що коментарі виконавця записано на полях — і така увага виявляє у фольклористові досвідченого збирача, що надає значення найдрібнішим деталям почутого. Зокрема, до пісні «Ишлы грекы съ турецькои школы...» зафіксовано слова: «Це якось дви писни та въ одну сбыльсь» [17, арк. 6]. Записи засвідчують і наявність серед носіїв фольклору оповідачів-майстрів, які добре володіли словом, засобами народної поетики, використовували під час оповіді риму: «Такъ отъ съ того й выйшла пословиця. Якъ почують, що хто вмеръ, то кажуть: “Хай мруть та дорогу труть, а мы — сухаривъ насушымъ та й соби рушымъ”» [17, арк. 116].

Наративи космогонічного та апокрифічного характеру зібрано під обкладинкою рукопису «Етнографічні записи з Полтавщини» [10]. Нумерація текстів засвідчує, що їх мало бути близько 30, проте першим став № 12, інші, очевидно, втрачено. Можливо, саме ці записи фольклорист готував як основу рубрики «Народні українські вірування», яку В. Гнилосиров хотів опублікувати в «Черниговских губернских ведомостях». Сюди увійшли сюжети про людей-велетнів і людей-дрібняків (№ 12, № 18); про непошану до хліба і колосок, який Господь залишив для собак і котів (№ 13); як Бог дав людям для роботи серп (№ 14); як навчив робити вікна в хатах (№ 15); косити траву, яка виростає на стрісі (№ 16); як Господь ходив з апостолом Петром по землі (№ 17) і по пеклу (№ 19); як Бог дав, щоб люди не знали, коли мають умерти (№ 20). Ці записи позначені спорадичними паспортами, які засвідчують, що це — легенди і перекази не тільки з Полтави і Полтавського пов., а й із с. Волошинівка Переяславського пов. та з Києва, де оповідала «жінка стара» [10, арк. 4 зв.].

Демонологія, яка також була в полі зору фольклориста, приваблювала його ще й як літератора. Приміром, записи про русалок [17, арк. 59], очевидно, стали не тільки матеріалом до статті «Народні українські вірування», а й авторської казки «Царівна-русалка» (1895 р.). Серед таких легенд і переказів також усна народна проза про вовкулаків («Вовки з людей», Злодійка Радомишльського пов.) [17, арк. 119—120]) та відьом [16].

Рукопис «Замітки, виписки, етнографіч[ні] матеріали В.С. Гнилосирова» [17] містить окремі чистові, «вибілені» тексти, які були записані раніше. Зокрема, чернетку переказу про вогонь [7] переписано начисто з певними відмінностями, розширено і уточнено певні деталі і використано українську графіку, а не ярижку. Ці записи засвідчують, що фольклорист працював над чернетками, доповнював лакуни, які часто залишалися під час фіксації фольклору.

Ф. I, од. зб. 5102: «Якъ накладемъ вогню та й скажемъ[ъ]: [“]Стидно вогню на споди лежать[”], то розгорытся выше дуба. А якъ коло будкы колы близко коло села[,] такъ и тушымъ землею» [7, арк. 10 зв.];

Ф. I, од. зб. 1521—1524: «Як наладеш вогню та скажеш: [“]стидно, вогню, на споди лежать! [”], то розгорытся вище дуба. Я колись, ... як коло будки сидів на баштані, то було назбіраємо дров та наладемо височенько та як підпалимо, та й почнемо примовляти, то так розгорытся, що біда. Будка була близько од села, то було тушим землею» [17, арк. 77 (91)].

Рукопис «[Гнилосиров В.] Виписки та записи лексичного матеріалу» [7] запроваджуємо в науковий обіг уперше. Саме чернеткові фіксації, представлені в чистовому варіанті в інших одиницях зберігання, де зібрано матеріали В. Гнилосирова, засвідчують, що «Виписки та записи лексичного матеріалу» також належать до зібрання фольклориста. Цей рукопис, крім чернеток, містить запис окремих реплік, тлумачення діалектизмів, прислів'їв та приказок, прикмет, уривки пісень. Окремі фіксації містять спорадичні неповні паспорти: «Хутор Оржиця. Тогобоцька дівка» [7, арк. 4 зв.]. Пояснення до окремих лексем зафіксовано зі слів оповідача з наголосами на пояснюваних словах: «Катра́га[,] або стонóжок (більше кажуть катрага) [—] круг веревочки сто кілків. То в степу оце в жнива розставляють, а зверху покривають рядном. Такий славний холодок!» [7, арк. 2]. На цьому ж аркуші зафіксовано інший матеріал: «Пословиця: “Сердилась баба на торг, а торг про те й не знає”» [7, арк. 2].

До колекції фольклору В. Гнилосирова належать також непаспортизовані «Дівочі й хлоп'ячі гадання під новий рік» [9] як частина «Етнографічних записів», де зафіксовані поширені ворожіння із собакою, перелічуванням кілків, сіянням сімені, запитуванням імені у стрічного чоловіка, підслуховуванням розмови матері з дітьми, висмикуванням соломи зі стріхи, ходінням до колодязя, зазиранням у дзеркало опівночі, зав'язуванням вузликів перед сном, вимощуванням «греблі» під подушкою «з палочок» [9,

арк. 2], парністю / непарністю дров та ін. Серед відомих — і ворожіння з чобітьми: перекиданням через дах будинку, вкладанням на ніч в один — шматок хліба і сіль, в інший — «печину й вугіль» [9, арк. 1 зв.]. Як відомо, взуття в міфопоетичних уявленнях українців пов'язане з померлими предками, які «відповідали» за долю живих нащадків, тому часто чобіт фігурує як атрибут у різного роду прогнозуваннях на майбутнє.

До цього ж рукопису «Етнографічні записи» [9] увійшли 76 пронумерованих пісень, з яких збереглися не всі. Ці записи містять спорадичні неповні паспорти, які засвідчують фіксацію фольклору в Києві, Кобеляках (тепер місто Полтавського р-ну Полтавської обл.), с. Грунь Зіньківського пов., с. Тростянець Охтирського пов., с. Буймер Лебединського пов. (нині усі три населені пункти Охтирського р-ну Сумської обл.). Пісні переважно соціально- та родинно-побутові, серед яких трапляються сороміцькі, як от варіант відомої «Бандурки», що її сороміцькою назвав ще М. Сумцов [26, с. 9].

Увагу В. Гнилосирова до народної казки засвідчують два рукописи, де олівцем зафіксовано кілька зразків [11, 12] без паспортів. Це чорнові записи, подекуди зі значними скороченнями, які можна розшифрувати, покладаючись на іншу частину тексту. Окремі варіанти мають назви («Лебідь», «Душі»), які не відтворюють сюжетних перипетій, а одна з них («Душі») не містить завершення тексту, очевидно, через втрату аркуша. Така умовність назви, можливо, була ознакою чернеткового скорочення, де записувач багато слів скорочував, залишаючи простір для подальшої роботи. Записи відтворюють говіркові особливості мови оповідача з усіма експресивними рисами висловлювань: «...він заняв і погнав уже до діда (Бога). От пригнав, а той и питає, кажи: [—] Не спав? — Ні, не спав! [—] А шо ж ти[,] кажи[,] бачив[?] Кажи, ні[,] нічого не бачив. Ну він ему дав копійку и сказав[: —] Иди собі з Богом!» [11, арк. 2]. Один із цих рукописів [11] містить доволі чіткий олівцевий малюнок, де відтворено, очевидно, героїв соціально-побутової казки: суддю, попа, чиновника, військового чи жандарма тощо. Характерно, що серед записів немає фольклорних зразків з Канівщини. Або ж цю колекцію ще не віднайдено, або В. Гнилосиров, заклопотаний опікуванням за могилою Тараса Шевченка, уже не поповнював своє зібрання фольклору.

Наукова новизна праці полягає у спробі осмислити діяльність В. Гнилосирова як фольклориста через його рукописну спадщину — зафіксовані зразки усної народної творчості, програму збору етнографічного та фольклорного матеріалу. Паспортизовані варіанти пісень, фольклорної прози дають наукову підставу пов'язати записи з населеними пунктами, де працював фольклорист, з його біографічними даними.

Висновки. Проаналізований рукописний фольклорний матеріал з колекції В. Гнилосирова дає змогу оцінити його здобутки в царині фольклористики. Програма, яку упорядкував фольклорист, зразки народної творчості з його зібрання засвідчують високий науковий рівень В. Гнилосирова,

наукові засади його методики фіксації, едиційні принципи під час спроби підготувати зібрані матеріали до публікації. Ці рукописи зі спорадичними фольклорними паспортами під окремими зразками фольклору — також важливі джерела для відтворення його життєпису. Архівні матеріали дають можливість осмислити текстологічні методи, висвітлити глибину знань фольклориста, помітити послідовність, особливості польової збирацької праці В. Гнилосирова, а також відтворюють процес упорядкування програми для фіксації даних про духовну й матеріальну культуру сіл і міст України. Рукописи відображають помітний зв'язок збирацької і наукової роботи В. Гнилосирова з його життєписом, зі сповідуваними принципами, його громадською діяльністю, його бажання знайти можливість розвитку української освіти «в щирім слові людей науки» [18, арк. 1 зв.]. Рукописна фольклорна колекція В. Гнилосирова — одна з його численних спроб розбудови української науки, культури та педагогіки, призначення яких він убачав у служінні народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В.П., Паламарчук І.Я. Діяльність Василя Гнилосирова в контексті розвитку освіти та культури в Україні XIX ст. // Персоналістичний вимір історії Черкащини : матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Бушина Миколи Івановича, (12 березня 2018 р., м. Черкаси) / [упоряд. В.М. Лазуренко, І.Ю. Стадник, О.О. Яшан; відповід. ред. В.М. Лазуренко]. Черкаси : ЧДТУ; видавець Гордієнко Є.І., 2018. С. 338—344.
2. Беззубець О. Спогади-некрологи як різновид тематичної мемуаристики українського громадського руху другої половини XIX ст. // Український історичний збірник. 2004. № 6. С. 344—354.
3. Боряк О. Матеріали з історії народознавства в Україні : каталог етнографічних програм (друга половина XVIII — XX ст.). Київ : Вид-во «Українознавство», 1994. 124 с.
4. Гнилосиров Василь Степанович // Українська педагогіка в персоналіях / за ред. О.В. Сухомлинської : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. Кн. 1. Київ : «Либідь», 2005. С. 385—393.
5. [Гнилосиров В.] Анекдоти і так де що про циганів // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. Од. зб. 1527. 4 арк.
6. [Гнилосиров В.] Весільні пісні // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 5101. 5 арк.
7. [Гнилосиров В.] Виписки та записи лексичного матеріалу // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 5102. 12 арк.
8. [Гнилосиров В.] Детские и школьные годы. Мои воспоминания // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 349.
9. [Гнилосиров В.] Етнографічні записи // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1565. 13 арк.
10. [Гнилосиров В.] Етнографічні записи з Полтавщини // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1535.
11. [Гнилосиров В.] Запис двох казок українською мовою олівцем // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 5093. 4 арк.
12. [Гнилосиров В.] Запис казки українською мовою олівцем // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 5092. 2 арк.

13. [Гнилосиров В. Записи легенд та казок] // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1525. 33 арк.
14. [Гнилосиров В. Збірник пісень] // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1533. 34 арк.
15. [Гнилосиров В. Збірник пісень] // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1564. 3 арк.
16. [Гнилосиров В.] О вѣдмахъ // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1528. 7 арк.
17. Замітки, виписки, етнографіч[ні] матеріали В.С. Гнилосирова // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1521—1524.
18. [Лист В. Гнилосирова до О. Потебні. 11.02.1881, Канів] // ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 4391.
19. Листи до Тараса Шевченка / упоряд. та коментарі В.С. Бородіна та ін. Київ : Наук. думка, 1993. 384 с.
20. Науменко В. Памяти В.С. Гнилосырова // Киевская старина. 1901. Т. 72. № 2. С. 301—307.
21. **Побірченко Н. Гнилосиров Василь Степанович (1836—1900) // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2006. Вип. 15. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_l_silsk_shkolu/15/visnuk_23.pdf**
22. Побірченко Н. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX — на початку XX століття : у 2 кн. Кн. 2. Громади Наддніпрянської України. Київ : Наук. світ, 2000. 185 с.
23. Программа для доставления в Харьковскій губернский статистический комитет сведений о здешней губернии // Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 г. Харьков : В университет. типографии, 1864. С. 284—316.
24. Ріжні записи і чернетки В. Гнилосирова // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1538. 190 арк.
25. Світленко С. Українознавство в Харківському університеті в процесі становлення української модерної нації XIX — початку XX ст. // Дриновський збірник. 2018. № 11. С. 227—237.
26. Сумцов М. Українські співці й байкарі. Черкаси : Друкарня видавничого т-ва «Сі-яч», 1917. 42 с.
27. **Танана Р. Літописець Тарасової гори : до 175-річчя від дня народження В.С. Гнилосирова // Рідний край. 2011. № 1. С. 206—209.**
28. Танана Р. Літописові Тарасової гори—50 // Рідний край. 2014. № 1. С. 130—138.
29. **Танана Р. Олександр Потебня в житті і спогадах Володимира Гнилосирова // Рідний край. 2015. № 2. С. 183—186.**
30. Тарахан-Берега З. 3 історії «Тарасової світлиці» // Радянське літературознавство. 1984. № 7. С. 53—60.
31. Тарахан-Берега З. Літописець і хранитель Шевченкової могили // Дніпро. 1987. № 3. С. 112—116.
32. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / Атрибуція автографів, упоряд., передм. і прим. О.І. Дея. Київ : Наук. думка, 1983. 527 с.
33. Гнилосиров В.С. Щоденник // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 352.
34. Этнографич[еские] материалы изъ собрания В.С. Гнилосырова и др. // ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. 43 арк.

Отримано 11 лютого 2025 р.

REFERENCES

1. Avramenko V.P., Palamarchuk I.Ya. Diialnist Vasylia Hnylosyrova v konteksti rozvytku osvity ta kultury v Ukraini XIX st. [The activities of Vasyl Hnylosyrov in the context of the development of education and culture in Ukraine in the 19th century]. *Personalistychnyi vymir istorii Cherkashchyny* : materialy Pershoi rehionalnoi istoriko-kraieznachoi kon-

- ferentsii, prysviachenoi 80-richchiu z dnia narodzhennia doktora istorychnykh nauk, profesora, zasluženoho pratsivnyka osvity Ukrainy Bushyna Mykoly Ivanovycha [Personalistic dimension of the history of Cherkasy region: materials of the First Regional Historical and Local History Conference dedicated to the 80th anniversary of the birth of Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine Mykola Ivanovich Bushyn, (March 12, 2018, Cherkasy)]. Cherkasy, 2018. Pp. 338–344. [In Ukrainian].
2. Bezzubets O. Spohady-nekrolohy yak riznovyd tematychnoi memuarystyky ukrainskoho hromadivskoho rukhu druhoi polovyny XIX st. [Memoirs-obituaries as a type of thematic memoirs of the Ukrainian community movement of the second half of the 19th century]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk* [Ukrainian Historical Collection]. 2004. No. 6, pp. 344–354. [In Ukrainian].
 3. Boriak O. Materialy z istorii narodoznavstva v Ukraini : katalog etnografichnykh prohram (druha polovyna XVIII — XX st.). Kyiv, 1994. 124 p. [In Ukrainian].
 4. Hnylosyrov Vasyl Stepanovych [Hnylosyrov Vasyl Stepanovych] // *Ukrainska pedahohika v personaliiakh* [Ukrainian pedagogy in personalities] / O.V. Sukhomlynska (Ed.) : in 2 b. Book 1. Kyiv, 2005. Pp. 385–393. [In Ukrainian].
 5. Fond I. Unit 1527. 4 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 6. Fond I. Unit 5101. 5 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 7. Fond I. Unit 5102. 12 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 8. Fond I. Unit 349. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 9. Fond I. Unit 1565. 13 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 10. Fond I. Unit 1535. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 11. Fond I. Unit 5093. 4 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 12. Fond I. Unit 5092. 2 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 13. Fond I. Unit 1525. 33 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 14. Fond I. Unit 1533. 34 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 15. Fond I. Unit 1564. 3 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 16. Fond I. Unit 1528. 7 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 17. Fond I. Unit 1521–1524. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 18. Fond III. Unit 4391. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 19. *Lysty do Tarasa Shevchenka* / V.S. Borodin (Comp.). Kyiv, 1993. 384 p. [In Ukrainian].
 20. Naumenko V. Pamiati V.S. Gnilosyrova [In memory of V.S. Hnylosyrov]. *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1901. Vol. 72. No. 2, pp. 301–307. [In Russian].
 21. Pobirchenko N. Hnylosyrov Vasyl Stepanovych (1836–1900) [Hnylosyrov Vasyl Stepanovych (1836–1900)]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly* [Psychological

- and pedagogical problems of a rural school]. 2006. Iss. 15. Retrieved from: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/15/visnuk_23.pdf [In Ukrainian].
22. Pobirchenko N. Pedahohichna i prosvitnytska diialnist ukrainskykh hromad u druhii polovyni XIX — na pochatku XX stolittia [Pedagogical and educational activities of Ukrainian communities in the second half of the 19th and early 20th centuries]: in 2 b. Book. 2. Hromady Naddniprianskoi Ukrainy [Communities of the Dnieper Ukraine]. Kyiv : Scientific world, 2000. 185 p. [In Ukrainian].
 23. Programma dlia dostavleniia v Kharkovskii gubernskii statisticheskii komitet svedenii o zdeshnei gubernii [Program for delivering information about the local province to the Kharkov Provincial Statistical Committee] // Pamiatnaia knizhka Kharkovskoi gubernii na 1864 g. [Commemorative book of Kharkov province for 1864]. Kharkov : To the university. Printing house, 1864. Pp. 284—316. [In Russian].
 24. Fond I. Unit 1538. 190 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 25. Svitlenko S. Ukrainoznavstvo v Kharkivskom universyteti v protsesi stanovlennia ukrainskoi modernoi natsii XIX — pochatku XX st. [Ukrainian Studies at Kharkiv University in the Process of Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th and Early 20th Centuries]. *Drynovskiy zbirnyk* [Drinovsky collection]. 2018. No. 11, pp. 227—237. [In Ukrainian].
 26. Sumtsov M. Ukrainski spivtsi y baikari [Ukrainian singers and fablers]. Cherkasy : Printing house of the publishing company “Siyach”, 1917. 42 p. [In Ukrainian].
 27. Tanana R. Litopysets Tarasovoi hory: do 175-richchia vid dnia narodzhennia V.S. Hnylosyrova [Chronicler of Tarasova Mountain: to the 175th anniversary of the birth of V.S. Hnylosyrov]. *Ridnyi krai* [Native Land]. 2011. No. 1. Pp. 206—209. [In Ukrainian].
 28. Tanana R. Litopysovi Tarasovoi hory — 50 [The Chronicle of Tarasova Mountain — 50]. *Ridnyi krai* [Native Land]. 2014. No. 1, pp. 130—138. [In Ukrainian].
 29. Tanana R. Oleksandr Potebnia v zhytti i spohadakh Volodymyra Hnylosyrova [Oleksandr Potebnia in the life and memories of Volodymyr Hnylosyrov]. *Ridnyi krai*. [Native Land]. 2015. No. 2, pp. 183—186. [In Ukrainian].
 30. Tarakhan-Bereza Z. Z istorii «Tarasovoi svitlytsi» [From the story of “Tarasova Svitlytsia”]. *Radianske literaturoznavstvo* [Soviet Literary Studies]. 1984. No. 7, pp. 53—60. [In Ukrainian].
 31. Tarakhan-Bereza Z. Litopysets i khranytel Shevchenkovoi mohyly [Chronicler and keeper of Shevchenko’s grave]. *Dnipro* [Dnipro]. 1987. No. 3, pp. 112—116. [In Ukrainian].
 32. Folklorni zapysy Marka Vovchka ta Opanasa Markovycha [Folklore recordings by Marko Vovchok and Opanas Markovych] / O.I. Dei (Comp.). Kyiv : Scientific opinion, 1983. 527 p. [In Ukrainian].
 33. Fond I. Unit 352. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
 34. Fond I. Unit 1337. 43 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Received on February 11, 2025

Oksana Shalak

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-8275-6703

E-mail: shalak@ukr.net

VASYL HNYLOSYROV (1836–1900) — FOLKLORIST:
BIOGRAPHY AS CREATION OF UKRAINIAN SPACE
(BASED ON ARCHIVAL SOURCES)

The purpose of the article is to analyze, based on archival manuscript materials, the principles of V. Hnylosyrov's scientific work as a folklorist, to identify the connection between the collected folklore collection and the biography of the recorder, and to substantiate the possibility of using these manuscripts not only to characterize him as a scientist, but also to reconstruct individual periods of his biography. The research **methodology** involves the use of textual analysis and source research methods based on the principles of historicism and objectivity, which allow analyzing folklore records as scientific documents and revealing their significance for folklore studies. **The scientific novelty** of the work lies in the attempt to comprehend the activities of V. Hnylosyrov as a folklorist through his manuscript heritage — recorded examples of oral folk art, a program for collecting ethnographic and folklore material. Passport-style versions of songs and folklore prose make it possible to link records with the settlements where the folklorist worked, and with his biographical data. **Conclusions.** The manuscript collection of folklore recorded by V. Hnylosyrov, as well as his letters and diaries, is a scientific document that reveals not only the scientific interests of the folklorist. The records make it possible to highlight the scientific principles that became the basis of his work: the desire for accuracy of fixation at the syntactic, lexical and phonemic levels, the reproduction of accents, the fixation of variants, the initial systematization of the collected material, the sporadic certification of samples, commenting on individual variants, recording narrators' explanations, creating short dictionaries of dialect vocabulary. The program of recording ethnographic and folklore primary source material he organized is evidence of V. Hnylosyrov's high professional level, a generalization of his scientific knowledge, and a kind of reflection of the researcher's biography.

Key words: Vasyl Hnylosyrov, folklorist, manuscript, folklore recording methodology, dialect vocabulary, passportization, biography.